

2.

Iakttagelser

öfver

julens firande i södra Halland
på 1860-talet.*Ur Nordiska museets arkiv.*

Som julen var den förnämsta af alla fester, beredde man sig därtill i god tid. Det är allmänt känt, hvad buller och oro öfveralt, särskildt bland allmogen, föregå denna efterlängtade högtid, hvarföre det icke torde vara ur vägen, att vi först nämna några ord om de mångahanda bestyr, som måste vara undanstökade före det egentliga julfirandet.

Slakt, byk, bakning, brygd, ljusstöpning och dylikt, som hör till köksomsorgerna, höllo hela husets befolkning i full verksamhet. Men man måste äfven ha en del nya kläder till jul, och detta var icke en så lätt sak som i städerna, där man för sådant ändamål vanligen blott behöfver öppna på pungen. Den verksamma husmodern skulle själf tillverka tyget ifrån det ursprungliga råämnet och ofta äfven ombesörja färgningen. Skinn och hudar måste i tid lämnas till garfvaren. Dock återstod ännu ett allvarsamt bekymmer, nämligen att få alt sydt i behörig tid, hvarföre man nu

öfverlade, huru man skulle nästa söndag vid kyrkan försöka att få fatt på skraddaren och skomakaren, som, visserligen för länge sedan påtingade, gång på gång måste »krusas», innan de slutligen och helt nära helgen infunno sig.

Skraddare och skomakare voro verkliga bjässar på landet. De voro välkomna i hvarje stuga och behandlades med mycken artighet, i synnerhet mäster själf; och de bespisades ofta bättre än husets folk, hvartill må hända bidrog husmoderns fruktan, att de på nästa ställe skulle gifva hennes hus och matlagning ett mindre hedrande vitsord. Af dessa handtverkare kunde man få veta, hvad som tilldragit sig i orten, sedan de sist voro på stället. Alt, ifrån det största till det minsta, förtaldes af dem, under det att husets folk lyssnade med spänd uppmärksamhet; och hade någon händelse eller en del däraf undfallit mästers minne, så kunde hans lärpojkar förtälja och fullständiga. Oaktadt alt nattvak voro de alltid glada och muntra, och togo någon gång de sannfärdiga historierna slut, visste de nog att antingen underhålla med sång eller ock berätta en vanlig sägen, såsom till exempel om Per krämare, Blå fogel och Kvastmuntus Kobäljantus Abornnäsius eller Bonden, som var klokare än de sju vise, o. s. v. Och så talade man om, än huru Per narrat Pål vid hemmanshandel, häst- eller klockbyte; än huru Jöns om söndagarna »bliar» på Kristina, och att han följde henne hem från »legestuan»; än huru rik den eller den tösen var; än att Petter i söndags hade ett par rutiga klädesbyxor, som voro sydda i staden; än huru godt de hade på det stället, än huru dåligt på ett annat, där de antingen ej fingo kaffe på sängen, eller det helt och hållet uteblef. Med ett ord: skraddare och skomakare voro ortens avisor, som hade den olägenheten med sig, att man ej fick dem mer än en, högst tvänne gånger om året, hvaraf följde, att åtskilliga nyheter af vikt vid årets slut nästan förlorat alt värde¹.

Att nu uppräknas alla de personligheter, som här och hvar i bondgårdarna gjorde sitt sista besök på det gamla året, blefve alt

¹ Härvid bör dock anmärkas, att man äfven på annan väg kunde få nyheter, nämligen vid gillena, såsom vid *brydegillen*, *kårdegillen*, *bingegillen*, *höstagillen* och *klainegillen*, hvilka vi kanske en annan gång kunna få tillfälle att skildra.

för långt, och vill jag därför nämna endast några, som voro säkra tecken, att julhögtiden var nära för handen. Sotaren och kakelugnsblankaren¹, tvänne personer, som hade ungefär samma rang, heder och värdighet, kommo nästan samtidigt och hälst nära helgen. Knallen lunkade med sin tvärsäck från den ena stugan till den andra, under det att han, stående vid dörren, utan afbrott räknade upp påsens innehåll.

Kaffe, socker, lutfisk, brännvin, sviskon, russin och för öfrigt många slags läckerheter uppköptes, då far och mor för sista gången under det gamla året besökte staden. Därvid glömdes ej häller julklapparna, med hvilka de tänkte öfverraska barn och tjänstefolk.

Vi förflytta oss nu till den dagen, på hvilken julaftonen infaller, eller, såsom den på andra orter kallas, *dopparedagen*. På denna dag brukade husmodern neddoppa en mängd brödskifvor i den kittel, hvaruti soffet kokades för den stundande högtiden; och dessa skifvor, som kallades *möljebrö*, åtos med stor begärlighet, enär man vanligtvis den dagen föga förtärt förut, antingen emedan man varit så upptagen af hvarjehanda bestyr, eller ock emedan man med flit uraktlåtit att äta för att så mycket mer låta sig smaka af den härliga julaftonsmaten.

Nu skulle man tro, att julfriden redan inträdt, men så var ändock icke förhållandet. En allmän sed var att julaftonen på hvarjehanda sätt utpynta rummen, så att de erhöilo ett ovanligt och högtidligt utseende. Dit hörde, att på väggarna uppfästa målningar och taflor, som här allmänt kallades *konterfej*. I några orter, särdeles i nordöstra delen af Veinge socken samt Knäreds och Hishults socknar, där de gamla sederna och den landtliga enfalden i sin bättre bemärkelse länge bibehöllo sig, brukades ännu att på julaftonen helt och hållet kläda väggarna med så kallade

¹ I Halland brukades då som nu på de flesta ställen ugnar af järn, hvilka eldades från köket. Å dessa ugnar, som voro gjutna, funnos anbragta i relief flere bilder, med motiv vanligen från bibliska historien, såsom: Adam och Eva i paradiset, Goliat och filisteerna o. s. v. Att ha ugnen blank ansågs som ett bevis på ordningssinne hos far och mor i huset.

bonader, hvilka voro målade på väf eller groft papper samt uppfästes med *julnubbar*. Dessa bonader nedtogos vanligen tjugonde-dagen, vid hvilken tilldragelse man kunde få den tydligaste föreställning om, huru »Knut kör julen ut».

På nämnda målningar framställdes nästan uteslutande scener ur bibliska historien (bild 1), och till yttermera visso förklarades hvarje sådan scen genom några präntade bokstäfver. Bonaderna kommo från Vrå i Småland, eller målades de af bönder i orten — detta gäller åtminstone Hishults och Knäreds socknar — och alla föremål framställdes således efter deras uppfattning och själfförvärfvade insikt i konsten. Färgerna, som vanligen voro mycket bjärta, valdes med den mest oinskränkta frihet, så att man fick se gröna hästar, röda får, människor med ljusblått hår, o. s. v. Och som perspektivet naturligtvis var för dem något alldeles främmande, så tog till exempel scenen om Josefs uppenbarande för sina bröder upp hela långsidan af väggen, enär de elfva bröderna lågo på knä i rad efter hvar andra; de tre lärjungarne, som föllo i sömn i örtagården, lågo i en hög, den ene öfver den andre. Barnsligt naiv var den scen, som förestälde Kristus lärande i templet vid tolf års ålder; han var klädd i svart kaftan, prestkrage och hade rödt hår. Andra framstälde Josef och Maria liggande i en hög bondsäng, den förre klädd i en spetsig hvit nattmössa samt hållande i handen ett snöre fäst vid en vagga, där Jesusbarnet hvilade omgifvet af änglar. Otaliga andra scener tedde sig för åskådaren långs efter väggar, bjälkar och hyllor; och kunde man, i fall de präntade bokstäfverna blifvit något otydliga, icke rätt förstå den med målningen åsyftade händelsen, fann man genast bland husets folk en tydare. Af det anförda torde man lätt kunna fatta, huru pass dessa målningar hålla stånd inför en konstkritik; men hvilken verkan de hade på det fromma barnasinnets, på oskuldens och enfaldens tro, det låter svårigen beskrifva sig, ty det kan blott kännas.

I Knäreds socken klädde man stugan på följande sätt. Nederst vid den väggfasta bänken, som gick långs efter norra sidan och västra gafveln, började den så kallade *drätten*, som väfdes af linne med rutiga figurer, timglas, rötter och träd, och som räckte upp

1. Väggbonat
från Halland.
1/12 af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.

till *varremmen*¹. Drätter väfdes af de förnämsta kvinnorna inom socknen, och kostade en dylik vanligen 12 riksdaler. Vidare kom *hängklädet* ofvanför drätten på varremmen. Hängklädet var hälften så bredt som drätten och af samma slag. Eller ock målade man på papper, hvarvid scenerna framstälde, utom de förut anförda: Kristi födelse, hela hans lidandes historia, de tio jungfrurna, djuret med de sju hufvudena och de tio hornen, o. s. v. Hängklädet gick äfven fram på *göfvelhyllan*. Sparrarna kläddes med *sparrbonad*, också målade med bibliska bilder. Ofvanför sparrbonaden gick ännu ett hängkläde, och ofvanför detta en drätt och så växelvis ända till ryggåsen. Slutligen följde en drätt långs åt ryggåsen och bildade taket. Själfva gäveln kläddes hos de förmögna med en särskild så kallad *göfvelbonad*, försedd med målade bilder; men hos de mindre förmögna med ett och annat konterfej eller stumpar af tapeter. Hvitt skrifpapper eller i brist därpå skottelappar², kärleksbref, korsade skuldsedlar m. m. instuckos i de uppkomna mellanrummen. På göfvelhyllan sattes tennfat, mässingsfat, mässings- och tennljusstakar, bleckmått. På främsta sparren hängde tenn- och mässingstop, hel- och halfkvarter af bleck, m. m. Ju mer det blänkte på hyllan, ju större rikedom. De fattiga satte på göfvelhyllan tallrikar af porslin eller ler. Den så kallade *kätten* eller köket utstyrdes ock på bästa sätt. Dess göfvelhylla fullsattes med blankskurade kopparkittlar. På sparrarna hängdes kopparkrus, ju flere dess bättre. På hyllorna å norra sidan, fyra till antalet, uppställdes olika slags lerfat (bild 2 och 3), men på den öfversta alla möjliga flaskor af större eller mindre storlek (bild 4 och 5), ölglas, bränvinsglas, sockerglas, gräddsnpa o. s. v.

Sedan förberedelserna blifvit slutade ungefär vid skymningen, brukade alla i huset två sig, taga rena lintyg och helgdagskläder på, och sedan julljusen blifvit tända, satte man sig till bords för att äta *merafton*. Då fick man se åtskilliga rätter, som annars voro ganska sällsynta i huset. Midt på bordet tronade ett af svarfvaren i orten förfärdigadt fat, som hade en viss likhet med de nu gängse

¹ *varremmen*, en smal hylla, som lopp utmed ena långväggens öfre kant.

² Pappersbitar, ofta kort, begagnade vid spolning.

högfotade bakelseskålarna af glas, och som här på orten nämdes *sömmasfad*. På det samma såg man vanligen ett halft svinhufvud, åtskilliga andra fläsk- och köttstycken samt här och där en diger korf. Svinhufvudet tilläts man väl karfva utaf; men nos och öron fingo ej skäras af. I stället för svinhufvud såg man ofta en skinka,

2. Lerfat

från Getinge socken, Halmstads härad, Halland.

$\frac{1}{4}$ af nat. storl.

Origin. i Nordiska museet.

här kallad *böste*, med om lårbenet viradt och i kanterna krusadt papper, hvilket tjänade till handtag. Näst intill sömmasfatet stod den så kallade julhögen, hvars fot utgjordes af en särskildt bakad kaka, som, hvad omfånget beträffade, var ofantligt stor. På denna ställdes flere andra, som mot spetsen blefvo alt mindre och mindre, så att det hela bildade en kon; slutligen en ost och sist en kaka i form af en ring, hvarpå lades tre vackra, röda äpplen, som ofta betalades med 2 skilling stycket, hvilket här på orten var

ovanligt dyrt. Julhögen stod orörd hela julen öfver. Tidigare, och väl längst i Knäreds socken, var det brukligt, att husfadern, innan han gjorde första körslan på vårarbetet, skulle äta den förut nämnda ringkakan, som bestod af fint bröd, och gifva något däraf åt oxarna, hvilket enligt folkets tro borde förläna styrka åt honom och kreaturen.

3. Lerfat

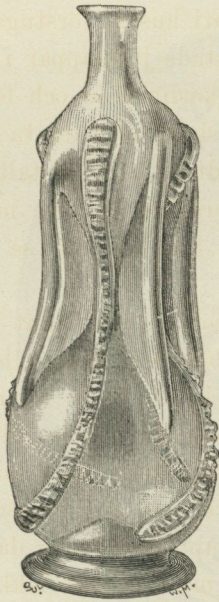
från Getinge socken, Halmstads härad, Halland.

$\frac{1}{4}$ af nat. storl.

Origin. i Nordiska museet.

Sedan man nu spiset merafton, inburos några kärfvar råghalm, som därföre kallades *julhalm*, och hvarförutan man förr icke ansåg det vara jul; men numera brukas detta, såsom mycket annat, blott i några gamla hus. När kärfvarna inburits i stugan, brukade man i Knäreds socken stöta dem i golfvet för att få se, hvilket sädeslag, som skulle bli ymnigast nästkommande år, ty vid denna stötning föll där alltid något ax, vare sig råg-, korn- eller hafreax på golfvet. Därefter ställes en kärfve midt på golfvet, och omkring

denna roade sig barnen med att taga fatt hvar andra. På den utbredda julhalmen, hvilken alltid beredde barnen en obeskriflig glädje, enär de där fingo tumla om efter behag, tillstälde man de tokroligaste lekar. Särskildt må nämnas några, till hvilka den *att taga julpyttan* alltid utgjorde ett preludium. Därefter kommo t. ex.

4. Strålaflaska
från Slöinge socken i Halland.
 $\frac{1}{3}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.

5. Glasflaska
från Eftra socken i Halland.
 $\frac{1}{3}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.

hissa bolla, en lek, som ursprungligen varit egendomlig för Ysby socken, men senare för Knäreds. Leken, hvaruti båda könen kunde delta, fortgick under efterföljande ord:

Hissa, hissa bolla,
flicka lilla snälla!
Hvem som först knuten får,
han skall panten lägga.

Vidare *krypa till månen, tämja stutar, sko blocka, dra kaffe, gå upp med boråsaklöfvar, resa till kungen af Dannemark och sticka upp hö,*

m. fl., hvilka nästan alla samman voro af den beskaffenhet, att fruntimren icke gärna kunde deltaga i dem.

Under det att man sålunda roade sig på julhalmen, tillagade husmodern kaffet i köket. Sedan kaffedrickningen försiggått, började ett och annat skott att höras i granngårdarna, och snart fick man äfven påhälsning af grannar, som högtiden och huset till ära aflossade det ena skottet efter det andra uti husets förstuga, då de icke så sällan i och med det samma inkastade julklappar i stugan. Upphans en sådan skytt, måste han ovilkorligen in och förplägas på bästa sätt; men som det var en stor skam att låta ta sig, och man visste, att den, som blifvit tagen, vardt ett allmänt talämne för dem, som gingo hem från julottan, undersökte skytten noga alla gårdens vinklar och vrår och tykte sig här och där se utlagda lefvande fotanglar och räfsaxar.

Då nu kvällmaten eller rättare julgröten, som allmänt brukligt var, blifvit inmundigad, läste man aftonbön och läste eller sjöng några julsalmer, hvarefter man strax gick till hvila för att i tid kunna komma till julottan, som var glanspunkten i hela julens högtidlighet. På juldagen gjordes inga besök, utan man roade sig hemma på bästa sätt. Något skäl, hvarföre man ej fick göra några besök på juldagen, har jag icke kunnat uppsåra; men då barnen gärna den dagen ville hälsa på sina närmast boende lekkamrater för att få tumla om på julhalmen, så gjorde man den invändningen: »de kasta sö¹ på dig, om du går dit» — och därmed läto de sig nöja, enär de ej ville löpa fara att få sina nya kläder nedsmetade. På eftermiddagen läste husfadern eller husmodern en predikan, och en eller två julsalmer sjöngos.

Ganska bittida på annandagen brukade byns drängar att möga eller kasta ut gödseln från hvar andras stall, och det ansågs för en stor skam att icke hafva lyckats förekomma denna, som man kan tycka, välvilliga hjälpsamhet. I dagbräckningen samlade sig ortens hemmasöner och drängar, sedan de på öfligt sätt kostymerat sig och häst, för att rida *Staffansskee*, en sed, som härleder sig från Hel-

¹ sö, soppa.

singlands apostel Stefanus, om hvilken man på andra orter, såsom väl är bekant, sjunger den gamla kända visan:

Staffan var en stalleträng.
Håll dig väl, fålan min! —
Han vattnade sina fålar fem.
Ingen dager synes än,
men stjärnorna på himmelen,
de blänka.

Den öfriga delen af julhögtiden tillbragtes med oskyldiga nöjen. Julkalasen inföllo nu, och allt andades lif och glädje. Gubbarne slog sig vanligen ner omkring ett bord, där de fördrefvo tiden med kortspel, af hvilka må nämnas *tölfva*, *femopp*, *sista stick*, *sala hybeck*, *knejtapass*, *dubb*, *lanter*, ehuru detta slags förströelse för det groll, som hon vanligen åstadkom, senare började undvikas. Gummorna sågo på, då ungdomen antingen spelade *hungan* eller *Svarte Petter* — till andra kortspel fingo korten ej nyttjas af de unga — eller ock, då han roade sig med pantlekar och pantomimdansar. Ledsnade man vid dessa lekar, framtogos bok- och hasselnötter, och sedan hvar och en fått sin beskärda del, började man att *nöttra* till höger och vänster.

Man nöttrade vanligen sålunda:

»Ja kör mina svin i skoen.» —
»De gör ja mä.» —
»Unger hveked trä?» —
»Unger de bästa där e.» —
»Hveked e de?»

Och nu pekade man på det fingret, hvarunder man förmodade nöten ligga.

Eller ock:

»Nödder inga.» —
»Da vill ja vinga.» —
»På hva sätt?» —
»På bästa sätt.» —
»Hveked e de?»

»Om du har N. N. (här nämdes en gosse eller en flicka) kär, så e där maga».

Eller »så e där uda».

Eller ock:

»Uda ella maga,
kåst ella roga,
hilla ella kläpp?»

Här sade man efter behag ett af de nämnda.

Eller ock:

»Nödder i hån.» —
»Te me sänn!» —
»Hvem ifrå?» —
»En go vän.» —
»Hvem e de?»

»Om du har N. N. kär, så e där uda» (eller »maga»). Och om det var en flicka, som hade nötterna, och den gissande var en gosse, brukade han säga: »Om ja ska nödderna vinga, å du ska blai N. N:s kvinga, så e där maga».

Till slut vill jag endast nämna, att i några hus brukade man låta julhalmen och de förut nämnda bonaderna vara kvar ganska länge efter jul, och stundom fick julhalmen ligga, emedan han ansågs freda för drag. Vanligtvis blef han dock på tjugondedagen, sedan han genom trampning förvandlats till boss, »utaf Knut kastad ut».

MAGNUS YSENIUS.

